

ANALIZA SEKTORA USLUGA REPUBLIKE SRBIJE U PERIODU COVID-19 PANDEMIJE

Đurković Marić Tijana¹

Vukmirović Goran²

Marić Radenko³

Sažetak: Cilj ovog rada je analiza stanja u sektoru usluga u periodu po okončanju svetske pandemije izazvane koronavirusom, kao i kratak osvrt na poremećaje koje je pandemija izazvala na globalnom i nacionalnom tržištu. Najveće posledice pandemije, a pre svega prvobitnog zaključavanja i uvođenja vanrednog stanja, pretrpeo je sektor usluga. Gotovo sve uslužne delatnosti, izuzev trgovine i maloprodaje, obustavile su svoje poslovne aktivnosti. Istraživanje će obuhvatiti komparaciju stanja u sektoru usluga u periodu pre, tokom i nakon svetske pandemije. Na bazi rezultata sa globalnog tržišta i stanja u sektoru usluga pojedinih država koje se nalaze u periodu oporavka, izvršiće se projekcija stanja na domicilnom tržištu. Istraživanje će se posebno orijentisati na turizam, ugostiteljstvo i maloprodaju kao sektore koji su na tržištu Republike Srbije najviše bili pogođeni pandemijom, a koji čine skoro 20% domicilnog BDP-a. Rezultati

¹ Univerzitet Privredna akademija, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Cvećarska 2, 21000 Novi Sad, e-mail: tijana.marić@fimek.edu.rs

² Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Subotici, Segedinski put 9-11, 24000 Subotica, e-mail: goran.vukmirović@ef.uns.ac.rs

³ Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet u Subotici, Segedinski put 9-11, 24000 Subotica, e-mail: radenko.marić@ef.uns.ac.rs

istraživanja će ukazati nadležnim institucijama, kreatorima ekonomske politike i menadžmentu uslužnih kompanija koje mere je neophodno preuzeti kako bi se nivo prihoda i profitabilnosti vratio na period pre pandemije. Predlozi i smernice za buduća istraživanja su navedeni u radu.

Ključne reči: *usluge / turizam / maloprodaja / pandemija / koronavirus / Republika Srbija.*

UVOD

Svetska pandemija izazvana koronavirusom (SARS-COV-2) proglašena je 11. marta, 2020. godine od strane Svetske zdravstvene organizacije (SZO) nazvana COVID-19 (Sekulović, 2020). Pandemija je geografska odrednica koja označava širenje zarazne bolesti na globalnom nivou. Da bi imala pandemijski potencijal bolest mora da bude široko rasprostranjena sa velikim infekcijskim potencijalom, bez utvrđene terapije, vakcine ili leka. Prema podacima SZO prosečna dnevna stopa rasta inficiranih se u periodu od proglašenja pandemije pa do januara, 2023. godine, kretala u intervalu od minimalnih 1% do maksimalnih 77% (05.01.2022). Kao rezultat takvog trenda, za tri godine od početka pandemije ukupan broj inficiranih je dostigao cifru od 676.264.168 (06.02.2023), a ukupan broj registrovanih slučajeva koronavirusa zabeležen je u 211 država. Najveće učešće u ukupnom broju inficiranih imaju SAD (15,5%), Indija (6,6%), Francuska (5,86%) i Nemačka (5,6%), dok je učešće Srbije 0,37% (Worldometer, 2023).

S obzirom da tokom prve godine trajanja pandemije nije postojao lek, vakcina, kao ni potvrđena terapija za inficirane, države su se u skladu sa preporukama SZO, nacionalnih institucija i medicinske struke, opredelile za karantinske mere zaštite koje podrazumevaju različite vidove socijalnog distanciranja, smanjivanja kontakata i potpune izolacije. Kao rezultat preduzetih mera trend rasta zaraze je delimično usporen, međutim, sa druge strane, takve mere su prouzrokovale i potpunu obustavu poslovnih aktivnosti u određenim sektorima, poput turizma, hotelijerstva, ugostiteljstva, itd. Napori na suzbijanju i ublažavanju širenja virusa kako bi se smanjio gubitak ljudskih života svakako da imaju krajnji prioritet. Ipak, kreatori ekonomske politike morali su brzo da deluju kako bi se pozabavili sve većim negativnim ekonomskim efektima ove krize, naročito na pomenute sektore usluga (Fetzer et al, 2020). Prema

procenama IESE Business School iz Španije, ekonomije orijentisane ka uslugama biće posebno negativno pogođene i izložene efektima pandemije u smislu značajnog pada BDP-a, rasta stope nezaposlenosti i niske potražnje. Procene date studije pokazuju da bi u slučaju periodične obustave ekonomskih aktivnosti u periodu 2020–2023., zemlje poput Grčke, Portugala i Španije, koje se najviše oslanjaju na sektor turizam (više od 15% u strukturi BDP-a), ostvarile pad BDP-a od oko 12% (Španija), 13% (Grčka) i 14% (Portugal) (Fernandes, 2020).

U Republici Srbiji, prvi registrovan slučaj koronavirusa je zabeležen 6. marta, 2020. godine, da bi kao posledica toga 15. marta bilo proglašeno vanredno stanje na teritoriji cele države (Sl. glasnik RS, 29/2020). Uz proglašenje vanrednog stanja Vlada RS je donela niz mera kojima se regulišu pravila ponašanja i ograničenje kretanja stanovništva, kao i mere kojima je onemogućen rad preduzećima i preduzetnicima u sektoru uslužnih delatnosti, izuzev maloprodaje (Sl. glasnik RS 39/2020). Kao rezultat takvih mera ostvaren je realni pad BDP-a Srbije u 2020. godini od -0,9% (RZS, 2021), dok se u 2021. godini, privreda delimično oporavila i ostvarila rast od +7,5% (RZS, 2022). Pojava novih sojeva koronavirusa (omikron) početkom 2022. godine, je ponovo dovela do delimičnog usporavanja privrednih aktivnosti te se očekuje stopa rasta BDP-a, u 2022. godini od oko 2,3% (RZS, 2022).

Imajući u vidu izložene aspekte, za ublažavanje srednjoročnih i dugoročnih negativnih ekonomskih posledica, pravovremeno razumevanje efekata pandemije na privredna kretanja na tržištu Republike Srbije je ključno za pokretanje odgovarajućih reakcija za stabilizaciju ekonomije. Cilj ovog rada je komparativna analiza stanja u sektoru usluga u periodu pre, tokom i nakon završetka svetske pandemije izazvane koronavirusom. Istraživanje obuhvata sektore turizma, ugostiteljstva i maloprodaje u Republici Srbiji kao sektore koji su najviše izloženi posledicama pandemije. Izvršena je komparacija sa zemljama EU i zemljama koje su se opredelile za drugačije mehanizme zaštite (Kina, Južna Koreja). Na bazi dobijenih rezultata predložen je set mera i podsticaja koje nadležnim institucijama, kreatorima ekonomske politike i menadžmentu uslužnih kompanija mogu poslužiti kao orijentir za optimizaciju poslovnih aktivnosti i dostizanje nivo prihoda i profitabilnosti iz perioda pre pandemije.

SEKTOR USLUGA REPUBLIKE SRBIJE U PERIODU PRE PANDEMIJE

U periodu koji je prethodio ekonomskoj krizi izazvanoj koronavirusom Republika Srbija je prema izveštaju Narodne banke Srbije u 2019. godini, ostvarila jednu od najvećih stopa rasta BDP-a u Evropi od 4,2% uz rekordan pad stope nezaposlenosti na 10,4% i rast izvoza u prvom kvartalu 2020. godine od 12,1% u odnosu na isti period prethodne godine (NBS, 2020, str. 1).

Kada se posmatra posebno uslužni sektor u periodu pre pandemije sva tri analizirana sektora beleže značajne stope rasta. Sektor turizma koji učestvuje sa 8% u strukturi BDP-a u 2019. godini beleži rast od 7,9% u odnosu na 2018. godinu, sa ukupnim brojem od 10,1 miliona noćenja na teritoriji Republike Srbije (RZS, 2020, str. 51). Uzlazni trend se nastavlja sve do februara 2020. godine kada je ukupan broj noćenja veći za 19,8% u odnosu na isti period prethodne godine. Ovakva kretanja su se javila kao posledica povećanih poslovnih aktivnosti domaćih turističkih destinacija, kao i hotela, prevoznika, turističkih agencija, turoperatora, itd., po osnovu veće potrošnje domaćih i inostranih turista i poslovnih posetilaca.

Pozitivne trendove beleži i sektor ugostiteljstva. U periodu 2016–2018. dati sektor raste po stopi od 10,6% sa ukupnim ostvarenim godišnjim prometom u 2018. godini od 87 milijardi RSD i učešćem u ukupnom BDP-u od 1,4% (RZS, 2019, str. 143). Značajan podatak je i da broj ugostiteljskih objekata kontinuirano raste i prema procenama Poslovnog udruženja hotelsko-ugostiteljske privrede Srbije HORES iznosio je 14.000 u 2017. godini.

Sektor maloprodaje prati uzlazni trend privrede Republike Srbije. Prema izveštaju Republičkog Zavoda za Statistiku (RZS, 2020) ukupan ostvaren promet trgovine na malo u 2019. godini iznosio je 1,7 biliona RSD uz stopu rasta od 11,3% u odnosu na prethodnu godinu. Na tržištu Republike Srbije trgovinskom delatnošću se bavi ukupno 91.791 privrednih subjekata koji ostvaruju učešće od 11,4% u nacionalnom BDP-u (RZS, 2019, str. 285). Ukupan broj zaposlenih u sektoru maloprodaje do početka pandemije iznosio je 201.477. Maloprodaja beleži najviši stepen razvoja u regionu grada Beograda, zatim sledi region Vojvodine, dok je region uže Srbije (Centralna i Južna Srbija) manje razvijen (Končar, Marić, 2020, str. 334).

STANJE U SEKTORU USLUGA U PERIODU PANDEMIJE

Sa proglašenjem pandemije na globalnom nivou i uvođenjem vanrednog stanja u Republici Srbiji, navedeni podaci se značajno menjaju. Kao posledica jedne od mera vanrednog stanja koja se odnosila na odluku o zatvaranju graničnih prelaza (Sl. glasnik RS, 37/2020) i odluku o posebnim merama pružanja usluga u ugostiteljskim objektima (Sl. glasnik RS 39/2020), najveći pad poslovnih aktivnosti zabeležen je u sektoru turizma i ugostiteljstva. Prema podacima istraživanja o poslovanju hotelijera u periodu pandemije koje je sproveo HORES, ukupan broj otkazanih noćenja u Republici Srbiji od 01. marta, 2020. godine iznosi 2 miliona. U ekonomskom smislu, to je gubitak za sektor turizma i hotelijerstva u iznosu od preko 230 miliona evra (HORES, 2020). Kao najugroženiji u pomenutom sektoru nalaze se hoteli i restorani, posebno oni na tranzitnim rutama i velikim gradskim centrima poput Beograda i Novog Sada. Primera radi, usled posledica pandemije koronavirusa u Republici Srbiji u periodu mart - jun 2020. godine, od ukupno 380 hotela radilo je svega 40 i to uglavnom za medicinske potrebe, što predstavlja pad od 90% u odnosu na predpandemijski period. Dodatan izazov je predstavljalo i sprečavanje bankrota turističkih agencija u kojima je zaposleno oko 6.500 radnika.

Sličnu situaciju pokazuju podaci i na globalnom nivou. Prema rezultatima studije Svetske turističke organizacije pri Ujedinjenim Nacijam (UNWTO) međunarodne turističke posete se rapidno smanjuju u martu i aprilu mesecu 2020. godine po stopi od 20% do 30% na globalnom nivou. U odnosu na rast od 3% do 4% koji je zabeležen u januaru, to predstavlja pad međunarodnih prihoda od turizma u iznosu 300–450 milijardi US\$, što je gotovo jedna trećina od 1,5 biliona US\$ ostvarenih prihoda od turizma u 2019. godini. Koliko su razorne posledice COVID-19 pandemije po sektor turizma ilustruje i podatak da su se tokom globalne ekonomske krize 2009. godine, međunarodni turistički dolasci smanjili za 4%, dok je epidemija SARS-a dovela do pada od samo 0,4% u 2003. godini (UNWTO, 2020).

Sa druge strane, sektor maloprodaje u pojedinim kategorijama, poput robe široke potrošnje, beleži značajne stope rasta. Procenjuje se da je ukupan obim prometa robe široke potrošnje u maloprodajnim objektima u periodu mart-maj 2020. godini, u Republici Srbiji za 100% veći u odnosu

na promet ostvaren do februara 2020. godine, a skoro 50% veći u odnosu na isti period 2019. godine, pre svega kao posledica povećane tražnje za osnovnim životnim namirnicama i prisutnog straha kod potrošača od ponovnog zatvaranja prodavnica, kao u početnom periodu pandemije. Kao rezultat toga utrostručena je prodaja prehrambenih proizvoda poput: ulja, brašna, pirinča, testa, mesa i mesnih prerađevina, te higijenskih sredstava, farmaceutskih proizvoda i lekova. Tražnja je stabilizovana u prvoj polovini juna 2020. godine, kada je prvi talas pandemije počeo delimično da jenjava i kada su se potrošači uverili da su robne zalihe Republike Srbije po pitanju osnovnih životnih namirnica obezbeđene i da je asortiman proizvoda u maloprodajnim objektima stabilan. Iako se jedna od prvih odluka Vlade RS tokom vanrednog stanja (Sl. glasnik RS 39/2020) odnosila na zabranu rada tržnih centara i lokala, odluka se nije odnosila i na velike maloprodajne lance koji su nesmetano nastavili sa snabdevanjem stanovništva. Suprotno robi široke potrošnje podaci sa tržišta pokazuju minimalan nivo potražnje za tehničkom opremom i uređajima, obućom i odećom, belom tehnikom, nameštajem, automobilima, itd. Tražnja za pomenutom grupom proizvoda stabilizovala se tek pred kraj 2021., odnosno početak 2022. godine.

Interesantan je podatak da je nastala situacija, koja zahteva mere socijalnog distanciranja i zabrane kontakta, delovala kao pokretač za maloprodavce na tržištu RS da veliki deo svojih aktivnosti preusmere na elektronsku maloprodaju i kupovinu proizvoda i usluga posredstvom interneta. Prema procenama stručnjaka (Rašić, 2020) elektronska maloprodaja beleži 50% veći rast u odnosu na mesec pre krize i drastično veći rast u odnosu na 2019 godinu. Ovaj trend se nastavlja u periodu 2021–2022. godine kada elektronska, a pre svega mobilna trgovina beleže astronomske stope rasta. Tako, na primer, kupovina karticama na fizičkim prodajnim mestima raste po prosečnoj godišnjoj stopi od oko 18%, a plaćanje karticama za kupovinu putem interneta po godišnjoj stopi od oko 55% (Ecommserbia, 2021).

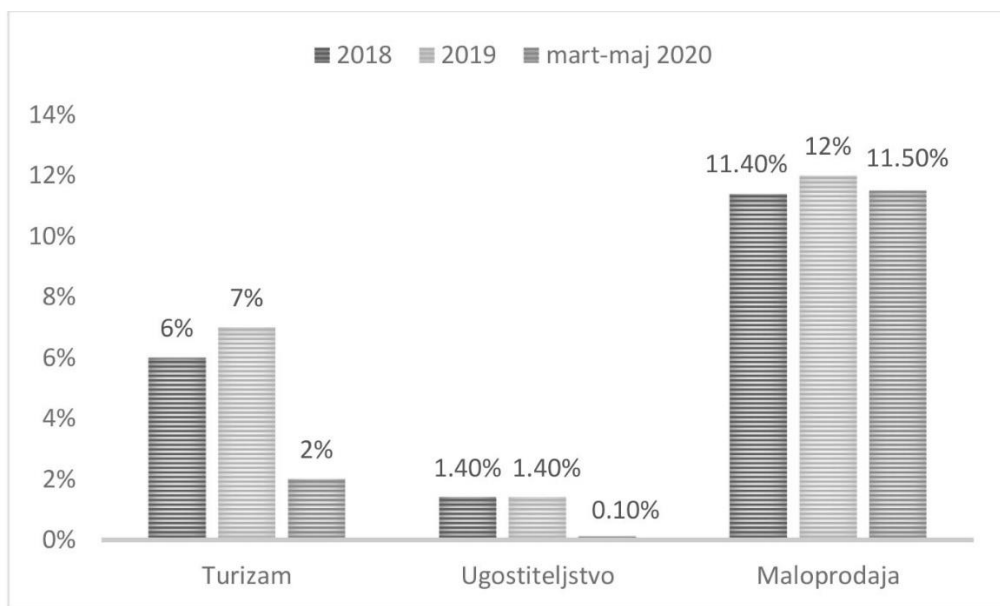
Slični su podaci na globalnom tržištu gde sektor maloprodaje u pojedinim robnim grupama pokazuje eksponencijalne stope rasta. Prema podacima iz Nemačkog nacionalnog udruženja Ecommerce Europe (BEVH) početak pandemije je obeležio rapidan rast potražnje za proizvodima neophodnim u samoizolaciji kao što su hrana +55,8%, lekovi +88,2% i higijenske potrepštine +29,2%. Istovremeno, beleži se značajna stopa rasta elektronske malopodaje od +11,5% (Mulyk, 2020) Sa druge strane, u

ostalim kategorijama prodaja je pala za 18,1% i to: obuća i odeća 35%, elektronika 20,9%, IT uređaji 22,7, itd.

Na osnovu sprovedene analize proizilazi da domicilni sektor maloprodaje u prvom talasu epidemije nije pretrpeo tolike gubitke poput sektora turizma i ugostiteljstva, pre svega zahvaljujući povećanoj tražnji za osnovnim životnim namirnicama koja je delimično neutralisala pad tražnje za ostalim robnim grupama. Može se zaključiti da je ukupan sektor maloprodaje u pomenutom periodu osvario tek umeren pad u odnosu na kraj 2019. godine od 2 do 5%.

Navedene analize u početnom periodu pandemije po sektorima usluga se mogu komparativno predstaviti na sledećem grafičkom prikazu (Slika 1).

Slika 1. Učešće u BDP sektora usluga Republike Srbije

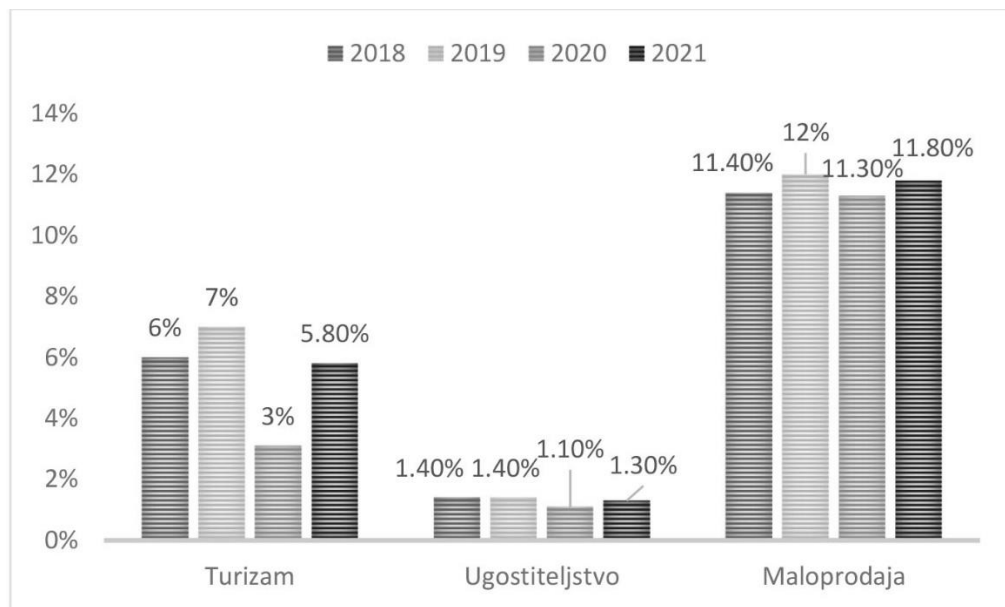

Izvor: RZS, Kvartalni izveštaji (2018, 2019, 2020)

Priloženi grafički prikaz ilustruje učešće sektora turizma, ugostiteljstva i maloprodaje u strukturi godišnjeg BDP-a Republike Srbije. Dati podaci predstavljaju realne podatke prema izveštajima Republičkog Zavoda za

Statistiku. Kao rezultat prvog talasa epidemije i potpune obustave poslovnih aktivnosti sektora turizma i ugostiteljstva, evidentan je značajan pad njihovog učešća u strukturi BDP-a u periodu mart - maj 2020. godine. U narednom periodu, i pored pojave novih sojeva i ponovne obustave poslovnih aktivnosti u pomenutim sektorima (kraj 2020. i početak 2021. godine), situacija se ipak delimično stabilizovala pri kraju 2021. godine. Uporedni godišnji prikaz učešća u BDP-u Republike Srbije ilustruje Slika br. 2.

Slika 2. Učešće u BDP sektora usluga Republike Srbije 2018-2021.

Izvor: RZS, Statistički godišnjak RS (2018, 2019, 2020, 2021).

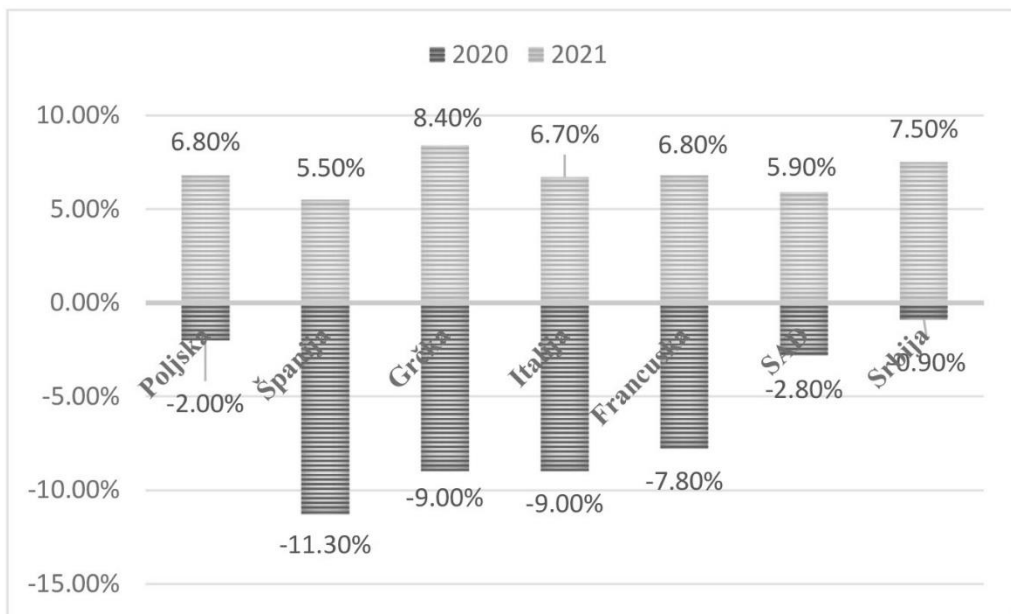
Dati grafički prikaz potvrđuje delimičnu stabilizaciju tražnje na domicilnom tržištu u sektoru turizma, ugostiteljstva i maloprodaje u 2021. godini. Najveći pad, očekivano, imajući u vidu i najrestriktivnije mere koje su pogodile turističke destinacije, kako na globalnom, tako i na domicilnom tržištu, beleži upravo ovaj sektor.

OPORAVAK SEKTORA USLUGA U PERIODU NAKON PANDEMIJE

Kako bi se dobila što realnija procena potpunog oporavka privrede Republike Srbije, a time i sektora turizma, ugostiteljstva i maloprodaje, analiziraće se tri moguća scenarija koja su izabrale različite države po ugledu na studiju IESE Business School iz Španije (Fernandes 2020).

Prvi scenario je optimističan i podrazumeva potpuno otvaranje ekonomije i pokretanje privrednih aktivnosti bez obzira na pojave novih podvarijanti koronavirusa u narednom periodu. U slučaju ovog scenarija, među zemljama koje su se opredelile za potpuno otvaranje ostvarene su sledeće stope pada BDP-a u 2020., odnosno oporavka i rasta u 2021. godini. Poljska sa -2,0% na +6,8%; Španija sa -11,3% na +5,5%; Grčka sa -9,0% na +8,4%; Italija sa -9,0% na +6,7%; Francuska sa -7,8% na +6,8%; SAD sa -2,8% na +5,9% itd. (Fernandes, 2020; Word Bank, 2023). Kada je reč o Republici Srbiji, koja se takođe opredelila za scenario koji je podrazumevao potpunu normalizaciju stanja, potpuno otvaranje granica i neprekidan rad svih sektora privrede u periodu nakon 6. maja 2020. godine, ostvaren je pad BDP-a u 2020. godini od svega -0,9%, da bi u 2021. godini domicilno tržište ostvarilo rast od +7,5%. Ako se u obzir uzme da je očekivani rast nacionalnog BDP-a pre krize bio procenjen na +4,4% u 2020. godini, te uzimajući u obzir velike ekonomske troškove pandemije, kao i podatke Svetske banke i MMF-a o značajnom padu globalnog BDP-a, za Republiku Srbiju ovo je dobar pokazatelj. Sumirani komparativni prikaz posledica izabranog scenarija po privredu pojedinih zemalja na globalnom tržištu prezentuje naredni grafički prikaz (Slika br. 3).

Slika 3. Promene stope rasta BDP na globalnom tržištu

Izvor. World Bank (2023 Februar 08) World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. Preuzeto sa: <https://data.worldbank.org/>.

Prema izabranom scenariju sektor maloprodaje Republike Srbije se već u toku juna - jula meseca 2020. godine, u potpunosti stabilizovao. Smanjila se tražnja za osnovnim životnim namirnicama, dok se tražnja sa ostalim kategorijama proizvoda vratila na nivo pre pandemije. Sektor turizma i ugostiteljstva koji u velikoj meri zavisi od potpunog otvaranja granica i normalizacije drumskog i avionskog saobraćaja je takođe pokazivao znake oporavka. Međutim, oporavak je išao sporije od planiranog, imajući u vidu činjenicu da je sektor turizma direktno zavisao od situacije sa ograničavanjem kretanja stanovništva u drugim zemljama. Pod pretpostavkom liberalizacije svih mera i potpune normalizacije stanja na globalnom nivou, to bi za rezultat imalo potpuni oporavak sektora turizma i ugostiteljstva Republike Srbije u periodu 2021–2022, ali bi tek 2023. godine ovi sektori ostvarili nivo prometa jednak onome pre pandemije i postigli ukupno učešće od 8-9% u strukturi BDP-a. Značajan podatak u korist sektora turizma može da bude i činjenica da će veliki broj domaćih turista, usled još uvek prisutne nesigurnosti na globalnom tržištu, preusmeriti svoje letnje angažmane na nacionalne destinacije. Ovo bi

predstavljalo značajan finansijski podsticaj za domaće hotelijere, prevoznike, turističke agencije i turooperatore.

Drugi scenario je realističan i odnosi se na delimičnu normalizaciju stanja u zavisnosti od pojave opasnijih varijanti koronavirusa koja bi u zavisnosti od zemlje do zemlje i broja inficiranih vodila ka novim ograničenjima. Zemlje koje su izabrale ovakav scenario suočile su se sa značajnim usporavanjem svojih ekonomskih aktivnosti. Tu prednjači Velika Britanija koja je ostvarila najveću stopu pada BDP-a u istoriji od -11,0% u 2020. godini, zatim Crna Gora od -15,3%, Island -6,8%, itd. Izbor ovakvog scenarija bi se negativno odrazio na pad BDP-a Republike Srbije. Usporavanje privrednih aktivnosti bi se u tom slučaju moglo proceniti na oko -3 ili -3,5%, što bi se nepovoljno odrazilo naročito na sektor turizma i ugostiteljstva koji bi, prema ovom scenariju, u periodu 2020–2022. godine, preko tri meseca u proseku godišnje bio lišen poslovnih aktivnosti. Takav trend bi značajno rezultirao smanjenjem učešća ovih sektora u BDP-u Republike Srbije, koji do kraja 2022. godine ne bi prešao preko 5%. Normalizacija stanja bi se mogla očekivati tek 2024. godine, a dostizanje nivoa pre pandemije, tek početkom 2025. godine. Sektor maloprodaje Republike Srbije bi se brže oporavio i povećanje tražnje za neprehrambenim proizvodima bi se normalizovalo i dostiglo nivo iz 2019. godine u periodu septembar-oktobar 2022. godine. S tim da bi ukupna stopa pada ovog sektora bila oko 10% u odnosu na prethodnu godinu.

Treći scenario je pesimističan jer podrazumeva potpuno ponovno zaključavanje i obustavljanje svih privrednih aktivnosti sa pojavom svake nove podvarijante koronavirusa (npr., nadolazeća varijanta XBB1.5 omikron). Za ovaj scenario se opredelila Kina koja podržava pristup „nulte tolerancije” u borbi protiv pandemije. Kao rezultat toga kraj 2022. godine je obeležio potpunu blokadu glavnih luka (Šangaj, Šendžen, Guangdžou, itd.) kao i potpuno zatvaranje Pekinga. Procene su da će ovakav scenario dovesti do usporavanja rasta BDP Kine u 2022. godini na oko 3%. Pored Kine, za scenario nulte tolerancije su se opredelile i Južna Koreja i Australija koje su ostvarile značajno usporavanje rasta svojih ekonomija. Južna Koreja u 2020. godini beleži pad od -0,7%, i skroman rast od 4,1% u 2021. godini. Slično je i sa Australijom koja ostvaruje beznačajan rast sa -0,1% na +2,2%. Da se većina država opredelila za ovaj scenario to bi uzrokovalo nesagledivu ekonomsku krizu na globalnom nivou koja bi dovela do pada BDP-a od čak -12%, a ključne ekonomije bi pretrpele

najveći ekonomski udar (Fernandes, 2020). Da je izabrala ovakav scenario privreda Republike Srbije bi bila u velikoj recesiji u iznosu od -4,5 do -6,5% BDP-a. Najpogođeniji bi bio sektor turizma i ugostiteljstva jer bi turističke agencije, hoteli, restorani i drugi uslužni objekti bili zatvoreni preko 120 dana godišnje. Sa normalizacijom stanja bi se moralo čekati kroz celu 2022. godinu, dok bi uspostavljanje obima usluga iz perioda pre pandemije bilo moguće tek krajem 2025. i početkom 2026. godine. Najveći problem u ovom slučaju bi bio značajan pad kupovne moći stanovništva i mala izdvajanja za putovanja, smanjenje obima poslovnih putovanja, prisutna nesigurnost i strah od poseta turističkim destinacijama u inostranstvu, itd. Sektor maloprodaje bi takođe pretrpeo velike promene. Usled značajnog pada kupovne moći stanovništva tražnja za proizvodima poput bele tehnike, automobila, nameštaja, elektronike, itd., bi bila na izrazito niskom nivou kroz ceo period 2020–2022. godine, sa naznakama oporavka tek početkom 2023. godine. Najveći problem za kreatore ekonomske politike bio bi pronalaženje mehanizama pomoći specijalizovanim prodavnicama za pomenute grupe proizvoda (npr. prodavnice bele tehnike, auto-saloni, itd.). Ovaj problem bi bio posebno naglašen u ruralnim delovima Republike Srbije.

Kada se pogledaju iskustva zemalja koja su se opredelila za treći scenario, kao što su Kina i Južna Koreja, koje produžavaju trajanje najstrožih antipandemijskih mera i onemogućavaju normalizaciju stanja u žarištima epidemije, dolazi se do podatka da se njihova privreda ne oporavlja prema prognozama. Osnovni razlog je značajan pad tražnje za kineskim i korejskim proizvodima na globalnom tržištu, kao posledice još uvek prisutne pandemije. Najveći udar je pretrpela kineska maloprodaja koja je pala za čak -20%, dok se oporavak i rast od +8% očekuje tek početkom 2023. godine. Oko 9 miliona ljudi je izgubilo posao, a ulaganja u infrastrukturu takođe su smanjena za oko 30%. Slična je situacija i sa privrednom Južne Koreje koja tek pred kraj 2022. i početak 2023. godine očekuje postizanje punog kapaciteta. U komparaciji sa privredom Republike Srbije, koja se opredelila za prvi scenario, domicilno tržište beleži pun oporavak već početkom 2022. godine uz rast sektora maloprodaje i oporavak sektora turizma i ugostiteljstva.

ZAKLJUČAK

U trenutku pisanja ovog rada i sprovedenog istraživanja teško je sa sigurnošću predvideti ekonomski uticaj krize i konačan završetak COVID-19 pandemije. To je razlog zašto su analizirana tri moguća scenarija i izvršen presek stanja pojedinačno po navedenim zemljama. Navedene procene u ovom radu pretpostavljaju da će se u slučaju izbora prvog scenarija, ekonomska aktivnost zemalja relativno brzo vratiti u normalu. Međutim, s obzirom da neke ekonomije biraju drugi i/ili treći scenario verovatnije je da će ekonomska kriza potrajati duže od perioda pandemije. Vlada Republike Srbije, kao uostalom i vlade drugih zemalja, biće izuzetno oprezna da uvede eventualno neke nove zabrane, ali i da ukloni još uvek formalno važeća ograničenja. Takođe, imajući u vidu da su određeni sektori pretrpeli veliki šok, posebno tokom pikova talasa pandemije, moguće je da će rast privrednih aktivnosti nakon krize biti ispod očekivanja koja su postavljena pre pojave koronavirusa. Stoga je neophodna pomoć države, posebno u najugroženijim sektorima, poput turizma i ugostiteljstva.

U tom kontekstu, nadležne institucije i zakonodavni organi bi trebalo da donesu čitav set podsticajnih mera, isključivo za sektor turizma i ugostiteljstva, koji bi se orjentisao na smanjenje ili oslobađanje od plaćanja poreza na zaradu i imovinu, smanjivanje poreza na hranu i piće u hotelima, restoranima i drugim ugostiteljskim objektima sa 20% na 10%, kreditne olakšice, finansijske podsticaje za zadržavanje radnika i nova zapošljavanja, bolju saradnju javnih preduzeća sa privrednim subjektima iz sektora turizma i ugostiteljstva, odlaganje plaćanja osnovnih energenata (struje, vode, gasa), itd. Svakako je da će i deo paketa pomoći koje je Vlada RS namenila za oporavak privrede u iznosu od 608,3 milijarde dinara značajno da potpomogne sektor turizma i ugostiteljstva. Uz sve navedeno, neophodna je sveobuhvatna strategija promocije domaćeg turizma, domaćih turističkih destinacija i usmeravanje domaćih turista ka tim destinacijama, na primer, kroz obezbeđivanje dodatnih 100.000 vaučera za domaća putovanja u 2023. godini.

Konačno, pojava koronavirusa i COVID-19 pandemije predstavlja globalni šok u svetu sa nesagledivim posledicama. Globalna recesija, posebno u sektoru usluga, odnosno turizma i ugostiteljstva je neizbežna. A kolike će stvarne posledice recesije biti, sa jedne strane, zavisi od uspeha mera

preduzetih za sprečavanje širenja koronavirusa, a sa druge strane, od efekata vladinih mera za ublažavanje problema sa likvidnošću privrede. To, takođe, sve zavisi i od toga kako će sama preduzeća i menadžment preduzeća reagovati i pripremiti se za ponovnu normalizaciju stanja i početak ekonomskih aktivnosti.

LITERATURA

1. Ecommserbia (2021 Mart 03) *Astronomski rast elektronske trgovine u Srbiji*. Preuzeto sa: <https://ecommserbia.org/2021/03/03/astronomski-rast-elektronske-trgovine-u-srbiji/>
2. Končar, J., & Marić, R. (2019). Regional Retail Development Policy in the Republic of Serbia. U: Miomir Jakšić (ur.) *Perspektive održivog makroekonomskog razvoja Republike Srbije* (str. 333-348). Beograd, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet.
3. Mulyk, A. (2020). *Corona pandemic causes loss of sales in e-commerce*, Berlin, Bundesverband E-Commerce und Versandhandel Deutschland e.V. (BEVH).
4. Narodna Banka Srbije (2023 Januar 03). *Makroekonomska kretanja u Srbiji*. Preuzeto sa: https://www.nbs.rs/internet/latinica/18/18_3/prezentacija_invest.pdf.
5. *Odluka o proglašenju vanrednog stanja*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 29/2020.
6. *Odluku o posebnim merama pružanja usluga u oblasti trgovine na malo, koja obuhvata prodaju hrane i pića u ugostiteljskim objektima i prodaju hrane za nošenje*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 39/2020.
7. *Odluka o ograničenju pružanja usluga u oblasti trgovine na malo, koje obuhvataju prodaju robe i vršenje usluga u trgovinskim centrima i lokalima u koje se ulazi iz zatvorenog prostora*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 39/2020.
8. *Odluka o zatvaranju svih graničnih prelaza za ulazak u Republiku Srbiju*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 37/2020.
9. Poslovno udruženja hotelsko-ugostiteljske privrede Srbije HORES (2020) Rezultati istraživanja o poslovanju hotelijera od 01. marta do 01. jula. Preuzeto sa: <http://rs.n1info.com/Biznis/a593524/Genov-Ocekujemo-otvaranje-restorana-ali-ostaje-pitanje-isplativosti.html>.

10. Republički Zavod za Statistiku (2020). *Trendovi, IV kvartal 2019*, Beograd, Republički Zavod za Statistiku.
11. Republički Zavod za Statistiku (2019). *Statistički godišnjak Republike Srbije*, Beograd, Republički Zavod za Statistiku.
12. Republički Zavod za Statistiku (2020). *Statistički godišnjak Republike Srbije*, Beograd, Republički Zavod za Statistiku
13. Republički Zavod za Statistiku (2021). *Statistički godišnjak Republike Srbije*, Beograd, Republički Zavod za Statistiku
14. Rašić, M. (2023 Januar 20). *Stiglo je zlatno doba Internet trgovine u Srbiji jer prodaje se sve – od namirnica do frižidera*. Preuzeto sa: <https://www.netokracija.rs/internet-trgovina-korona-virus-168104>.
15. Sekulović, I. (2020). *Pandemija COVID-19 i radna prava u Srbiji*. Preuzeto sa: <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-ivan-sekulovic-pandemija-covid-19-i-radna-prava-u-srbiji.pdf>.
16. Fetzer, T., Hensel, L., Hermle, J., & Roth, C. (2020). *Coronavirus perceptions and economic anxiety*. Preuzeto sa: <https://voxeu.org/article/coronavirus-perceptions-and-economic-anxiety>.
17. Fernandes, N. (2020). *Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy*, Barcelona, IESE Business School.
18. World Bank (2023 Februar 08) *World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files*. Preuzeto sa: <https://data.worldbank.org/>
19. Worldometer (2023 Februar 08). *Reported Corona Cases and Deaths by Country, Territory, or Conveyance*. Preuzeto sa: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
20. World Tourism Organization a United Nations Specialized Agency UNWTO (2020). *International Tourist Arrivals Could Fall by 20-30% in 2020*. Preuzeto sa: <https://www.unwto.org/news/international-tourism-arrivals-could-fall-in-2020>.

ANALYSIS OF SERVICES SECTOR OF THE REPUBLIC OF SERBIA DURING COVID-19 PANDEMIC

Tijana Đurković Marić

Goran Vukmirović

Radenko Marić

Abstract: *The aim of this paper is to analyze the situation in the services sector after the global pandemic caused by the virus corona, as well as an overview of the disruptions caused by the pandemic in the global and national market. The service sector suffered the greatest consequences of the pandemic and the initial lockdown. All services, except trade and retail, have discontinued their business activities. The research will cover comparisons of the situation in the services sector in the period before, during and after the global pandemic. Based on the results from the global market and the situation in the services sector of certain countries in the recovery period, a forecast of the situation in the domestic market will be made. The research will focus specifically on tourism, hospitality and retail as the sectors which were the most affected by the pandemic in the Republic of Serbia market, accounting for almost 20% of national GDP. The results of the survey will indicate to the relevant institutions, economic policy makers and management of the service companies what measures must be taken to return the level of income and profitability to the period before the pandemic. Suggestions and guidelines for future research are outlined in the paper.*

Key words: *Services / tourism / retail / pandemic / coronavirus / Republic of Serbia.*